Sandnörel – en CR-art i Skåne

Charlotte Wigermo & Kjell-Arne Olsson

Figur 1. En vägren vid Lyngsjö är idag den enda kända lokalen för sandnörel i Sverige. För tre decennier sedan växte den mycket rikligt på trädorna härifrån och bort mot trädridån 400 m åt väster. Foto: K.-A. Olsson.

Sandnörel *Sabulina viscosa* är en av de tunnaste och skiraste av alla svenska växter. Oftast är den endast någon centimeter hög men kan bli ända upp till 10 cm. En enda lokal är känd i Sverige numera och det är i Lyngsjö socken i Kristianstad kommun. Sandnörel är en mycket konkurrenssvag art som försvinner om växtplatsen växer igen och vegetationstäcket sluts. Förutom igenväxning utgör konstbevattning, ogräsmedel och konstgödning av betade trädesåkrar hot mot arten.

Arten förökar sig genom frön som troligen kan bevara grobarheten under lång tid. Blomningstiden är långt utdragen, från juni till augusti, då både höst- och vårgroende exemplar brukar finnas på samma lokal.

Första fyndet av sandnörel i Sverige är från Ravlunda i östra Skåne och publicerades år 1817. Fram till 1950-talet var sandnörel känd från minst ett 30-tal lokaler främst i östra Skånes sandområden och av Lilja (1838) betecknad som tämligen allmän i detta område. På femtio-talet minskade arten hastigt och har numera endast en population.

Förutom i Lyngsjö höll arten sig kvar längst vid Ängdala i Ravlunda, men trots flera återbesök har den inte setts till där sedan 1991. Sommaren 2004 genomförde Lunds Botaniska Förening en systematisk undersökning av ett tiotal växtplatser, där sandnörel påträffats efter 1950. Sandnörel återfanns inte någonstans förutom på sin enda kända växtplats.

I Danmark har sandnörel blivit noterad på ett fåtal platser. Den anses endast finnas kvar på östra Mön där den dock inte gått att återfinna varje år. Arten är inte känd från de övriga nordiska länderna. Sandnörel är en centraleuropeisk-kontinental art med en osammanhängande utbredning från västra Frankrike och norra Italien till området norr om Kaspiska havet. De svenska och danska förekomsterna är de nordligaste för arten.

I Lyngsjö växer sandnörel i kalkhaltig sand i en vägkant där växttäcket är glest och upp-

Figur 2. Sex exemplar av sandnörel. De kan vara mycket små och svårräknade. Foto: Åke Svensson.

Sandnörel, *Sabulina viscosa*

Beskrivning. Sandnörel är en tätt körtelhårig, späd, ettårig ört som kan bli upp till en decimeter hög. Den har upprätt gaffelgrenig stjälk som grenar sig ända från basen, ofta är den något violettanlupen. Bladen är smala och sylformade. Sandnarv blommar från juni till augusti med små blommor som sitter i glesa knippen i grenspetsarna. Foderbladen är körtelhåriga, spetsiga och hinnkantade med tre nerver. Kronbladen är vita, hela och kortare än fodret. Kapseln är avlång och lika lång som fodret.

Sandnörel är den enda arten i släktet nörlar (*Sabulina*) som ettårig och sydlig, de tre övriga arterna är tuvade, fleråriga och förekommer i fjällen.

Utbredning. Sandnörel är mycket sällsynt och förekommer endast på en plats i östra Skåne. Den växer på öppen, torr, kalkhaltig sandmark. Tidigare var arten känd från flera lokaler, men den har minskat kraftigt på senare år. **Första fynduppgift** är från Ravlunda, Skåne och publicerades år 1817 (Nordstedt 1920).

Etymologi. Artnamnet *viscosa* kommer av latinets *viscum* (lim) och betyder klibbig, vilket syftar på att växten är klädd med små körtelhår.

Ur: Anderberg, A. & Anderberg, A.- L., 2007. *Den virtuella floran*.

brutet. Tidigare hittades den i en intilliggande torr och öppen trädesåker men där har den inte setts till på flera år trots att försök har gjort med att harva marken för att öppna växttäcket.

Följearter på sandstäppsområdet är bl.a. tofsäxing *Koeleria glauca* och grusviva *Androsace septentrionalis* men även mera vittspridda sandarter som sandnarv *Arenaria serpyllifolia*, grönknavel *Scleranthus annuus*, vitknavel *S. perennis* och grusbräcka *Saxifraga tridactylites*. På kontinenten förekommer sandnörel även i torra barrskogar.

År 2009 skrevs ett åtgärdsprogram för att bevara sandnörel men tyvärr lyckades inte åtgärderna som genomfördes. Bland annat grävdes försöksrutor där man tog upp kalkhaltig sand från lägre lager och spred på öppna ytor, men utan resultat. Även uppluckring av ytskiktet på vägkanten har gjorts så sent som för ca 10 år sedan. Spontant invandrad tall har blivit bortröjd och försök med att blotta kalkhaltig sand på delar av lokalen har genomförts.

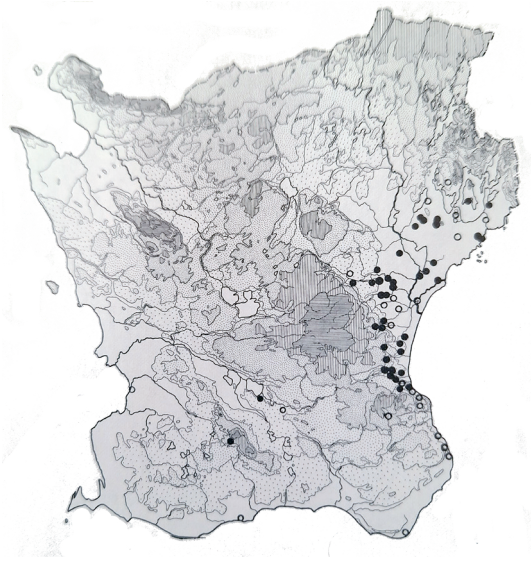
Försök har också gjorts att så ut frön i reservat vid Maglehem samt i det nybildade reservatet nära Lyngsjö kyrka, men inga fynd av frön som grott finns rapporterade.

Tabell. Antalet exemplar av sandnörel vid Lyngsjö 1994–2024.

1994	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
10 000	rikligt	rikligt	1 000	20	några få	20	20	14	40
2005	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
34	16	39	0	2	56	173	0	20	264
2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
1 057	72	259	40	19	62	125	204	42	11

Figur 3. Ett praktfulllt exemplar av sandnörel. Foto: Åke Svensson.

Karta. Utbredningen av sandnörel enligt Weimarck, H. & Weimarck, G. 1985.

Fyllda cirklar anger lokaler funna 1923–1984 medan de ofyllda anger äldre lokaler.

Vid Lyngsjö förekom sandnörel i 1000-tal till 10000-tals exemplar under perioden 1991–1998 efter att man grävt ett dike invid vägen och spridit ut kalksand. Under mitten av 2010-talet gjordes avskrapning av ytskiktet och samtidigt skedde en insåning som gav resultat. Därefter ser vi en stark minskning. De torra vårarna har inte heller varit gynnsamma för arten.

I artikeln *Sandnörelns historia i Skåne* beskriver Jan Thomas Johansson artens morfologi, ekologi, tidigare utbredning etc. mycket ingående (Johansson 2018). Denna utmärkta artikel finns tillgänglig för alla medlemmar på vår hemsida >www.lundsbotaniska.se<.

Slutsats

Efter att ha haft många lokaler, framförallt i östra Skåne, under första hälften av1900-talet gick sandnöreln snabbt tillbaka för att bara ha setts till på en enda lokal i Skåne under de senaste tre decennierna. Även på lokalen i Lyngsjö har den gått starkt tillbaka sedan början av 1990-talet. Då kunde den räknas i 1000-tals exemplar, men de senaste åren har den bara kunnat räknas i högst något 100-tal individ. Så om vi vill behålla sandnöreln som svensk art, måste vi utan tvekan ta till extraordinära insatser. Uppluckring/harvning av ytskiktet på den intilliggande trädan samt tillförsel av kalkhaltig sand kan möjligen vara positiva åtgärder. Även insådd av frön från uppodlade exemplar är säkert nödvändigt för att bevara sandnöreln i ett längre perspektiv.

Referenser

Artportalen, Artfakta & Botanikportalen, ArtDatabanken, SLU, Uppsala.

Edqvist, M. (red.) 2007. Tillståndet för våra akut hotade kärlväxter. *Svensk Bot. Tidskr. 101*: 120–121.

Johansson, J. T. 2018. Sandnörels historia i Skåne. *Bot. Notiser 151*:*2*: 1–10.

Mattiasson, G. 2009. *Åtgärdsprogram för sandnörel 2009–2014. Rapport 5949.* Naturvårdsverket.

Olsson, K.-A. 2004. Floraväktarrapport 2004. *Bot. Notiser 137*:*3*: 16–17.

Tyler, T. m.fl. (red.). 2007. *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning.* Lund.

Weimarck, H. & Weimarck, G. 1985. *Atlas över Skånes Flora*, Lund.